

Prof. Dr. Koen Raes heeft moraalwetenschappen en rechten gestudeerd aan de Universiteit Gent. In 1983 beëindigde hij zijn doctoraat over de rechtvaardigheidstheorie van John Rawls. Momenteel is hij professor rechtsfilosofie aan de Universiteit Gent. Hij is hoofdredacteur van Ethiek en Maatschappij.

Eva Morre: Hoe verliep uw eerste kennismaking met Jaap Kruithof?

Koen Raes: Dat was in 1973. Ik studeerde toen rechten, de tweede kandidatuur. Kruithof was een onvoorstelbare *eye-opener*. Als cursus moesten we toen het boek *Eticologie* lezen, een knoert van een boek net zoals zijn eerder uitgegeven *De Zingeveer*, maar hij vond terecht dat hij niet veel les moest geven over de inhoud van dat boek, aangezien hij het al geschreven had en wij het dan maar moesten studeren. De les begon altijd met een ‘aperitiefje’. Nu, die aperitiefjes gingen toen over Palestijnen en Joden, de uitbuiting van de Derde Wereld, het kolonelsrégime in Griekenland, de verhoging van de inschrijvingsprijzen aan de universiteit,, onvoorstelbaar indrukwekkend vond ik dat, en ik niet alleen. Eindelijk hadden we eens een prof die ons aanzette tot nadenken over, zeg maar, ‘de reële wereld’. Het auditorium werd alras in twee kampen gespleten: links en rechts en dat eerste kamp – waartoe ik behoorde – heeft gedurende jaren een Wetswinkel gehad waar mensen gratis rechtshulp konden krijgen. Want, zo had Kruithof ons geleerd, engagement is niet alleen iets van woorden en teksten, maar ook van handelen. Dat kon soms over kleine dingen gaan: Jaap had iets tegen fopspenen voor kinderen, en dat is me zo bijgebleven dat geen van mijn kinderen ooit een fopspeen in de mond heeft gehad. Ja, over opvoeden kon hij een boompje opzetten: het moest radicaal anti-autoritair zijn en je moest respect hebben voor de verlangens van je kinderen. Ik heb hem ooit eens in verlegenheid gebracht toen hij zei dat wanneer je kind gaarne piano wilde spelen, je meteen een piano in huis moest halen, waarop ik laconiek repliceerde dat je daar dan toch de middelen voor moest hebben. Maar goed, die enorme veelzijdigheid aan opvattingen die allemaal wel heel coherent waren, dat heeft van Jaap Kruithof toch wel mijn leermeester gemaakt, in de letterlijke betekenis van het woord. Niet dat ik een ‘volgeling’ was – we gingen geregeld in de clinch – maar wel in de betekenis dat ik me bij alles wat ik deed of schreef – nu nog overigens – toch steeds de vraag stelde: ‘wat zou Jaap daar nu van denken’.

En wat me toen voornamelijk heeft gefascineerd aan Jaap Kruithof – en dat is zo gebleven – was zijn stellige overtuiging, samen met Leo Apostel, dat morele waarden of ethische waarden niet zomaar subjectivistische uitingen waren van voorkeur of afkeur, maar dat je daar objectief over kon discussiëren. Ik herinner mij nog een les die helemaal gewijd was aan het klarinetconcerto van Mozart en hij probeerde te argumenteren dat dat objectief mooi was, en dat dat niet zomaar een voorkeur was. En ik weet dat ik toen ‘s avonds naar de toenmalige winkel *Music Man* gereden ben om die plaat te hebben. Ik vond het zo fascinerend dat iemand over een waarde als schoonheid, redenen kon geven. Jaap Kruithof was een groot muzikkenner, Johan Sebastian Bach, uiteraard, maar ook Telemann, Mozart, Brahms, Ravel of Messiaen. En dat is trouwens ook de reden waarom ik het jaar daarop, meteen drie jaar in één jaar gedaan heb, mijn 1e licentie rechten en mijn eerste en tweede kandidatuur moraalfilosofie, want *that was my thing*. En toen heb ik toch wel het grote voordeel gehad van zowel van Leo Apostel als van Jaap Kruithof les te krijgen. Later heb ik met een FWO-mandaat mijn proefschrift over John Rawls bij Kruithof gemaakt – een ‘liberaal, stel je voor, maar ondertussen toch erkend als één van de meest invloedrijke politieke filosofen uit de 20e eeuw -, om

uiteindelijk toch weer terug te keren naar de Faculteit Rechten waar ik thans hoogleraar rechtsfilosofie en ethiek ben. Als medewerker van Jaap Kruithof moest je weinig doen: hij surveilleerde de examens en verbeterde ze, al vroeg hij wel eens om de pakken jaarwerken van studenten door te nemen. Je was, als onderzoeker, een vrij man. Die tijd werken bij Jaap Kruithof was een prachtige tijd. Niet dat hij je veel begeleiding gaf – ‘alleen als het af is, lees ik het, Koen’ – maar het was wel een periode waarin wijsgeren en moraalwetenschappers nog veel initiatieven samen namen: colloquia, filmvoorstellingen (Kaspar Hauser en Nosferatu van Herzog, De mysteries van het orgasme van Makavjev) met grootste discussies daarna in Auditorium E, internationale sprekers – Galtung, Wertheim, Constanze, Wood, Geras – die werden uitgenodigd enz. en voor noemenswaardige auditoria zorgden. Nee, er zat veel leven in die opleidingen, en ze hadden veel uitstraling.

Jaap Kruithof was een boekenman: artikels las hij nauwelijks, wel behoorlijk veel kranten. Maar als Hegeliaan vond hij het boek belangrijker dan een artikel: uitgebreider, grondiger. In zijn bibliotheek stonden dan ook de boeken vooraan: Het Laatkapitalisme en Ernest Mandel, Le Système Social van Henri Janne, Matière et Forme van Leo Apostel enz. Allemaal grondige studies waarin de auteur het hele onderwerp bestrijkt. Dat was voor Jaap wetenschap. Hij zou in deze tijd van de a1-publicaties niet meer hebben gefloreerd, want ook hij schreef voornamelijk boeken.

In de Blandijn was ondertussen bij Etienne Vermeersch en Hugo Van Den Enden alles zeer subjectivistisch gericht, alles was een kwestie van niet-objectief fundeerbare preferenties. Dat sloot bij hen uiteraard niet uit dat er over waarden en normen niet rationeel kon worden geargumenteed – dat hebben ze beiden met verve gedaan – maar hun invalshoek was toch radicaal anders: waarden waren menselijke constructies zonder objectief fundament. Kruithof en Apostel hebben mij daar ongelofelijk in beïnvloed door te beweren “Dat is niet waar.” Je kan over waarden en normen niet alleen objectief argumenteren, je kan ze ook objectief funderen. En ik ben het daar volstrekt mee eens, ik ben ook een ethisch realist geworden. Het is zo vreemd dat men vandaag de dag in de wetenschappen heel veel consensustheorieën over waarheid vindt, terwijl wetenschappers natuurlijk zoeken naar objectieve gronden voor wat zij waarheid – de wereld zoals hij is – noemen, en in de ethiek vinden we dat een vreemde positie. Ik heb daar ondertussen veel studies over gelezen en ik zie geen enkele reden waarom we postmodernistische zouden moeten zijn over ethiek dan over wetenschappen.

EM: Is objectivisme niet onverenigbaar met het door Kruithof beoogde pluralisme?

Raes: Ja, dat is een goede vraag. Ik denk dat voor een objectivist het pluralisme-zélf een objectieve waarde is, dat mensen in dergelijke mate verschillen van elkaar dat ze er wel andere waardesystemen op moeten nahouden en dat precies daarom –wederzijdse – verdraagzaamheid zo fundamenteel is. Iemand die daar een schitterend boek over heeft geschreven is Hilary Putnam. Het is een objectieve waarde dat mensen er verschillende morele systemen op kunnen en mogen nahouden, die we moeten respecteren. Dus dat is daar totaal niet mee in strijd, net zoals er in de wetenschap verschillende paradigma's zijn en men hier ook niet beweert dat dit allemaal subjectivistische preferenties zijn. Nee, paradigma's leven naast elkaar en voor mij gaat het over het zoeken naar waarheid, goedheid en rechtvaardigheid, want anders heeft het helemaal geen zin om daar boeken over te schrijven. Het heeft me altijd verbaasd dat men (zoals Immanuel Kant bijvoor-

beeld) aan ethiek grotere eisen stelt dan aan bijvoorbeeld de natuurwetenschappen of aan om het even welke andere wetenschap.

EM: Vermits binnen dit pluralistisch kader steeds mogelijk tegenstrijdige normen gehanteerd worden, lijkt het pluralisme de enige objectieve waarde die er bestaat.

Raes: Ja, een pluralisme dat gebaseerd is op tolerantie. Ik denk trouwens dat een van de fundamentele basiswaarden, een van de moeilijkste waarden ook, het respect is over belangrijke dingen, niet over de keuze tussen *Dash* en *Dreft*, maar bijvoorbeeld of een foetus een menselijk leven is of niet, of dat men kan beslissen om aan zijn leven een einde te maken omdat men er geen zin meer in kan zien, dat elkaars opinies daarover verschillen. Mijn objectivisme en dat van Kruithof bezit dus ook een subjectief element. Het is geen autoritair objectivisme. "Dit is waar." Het is eerder een objectivisme waarbij je het belangrijk vindt dat de betrokkene het ook als waarde aanvaardt. Dat lijkt me essentieel. De wil als een heel voornamelijk motor voor moreel engagement. Daarin ben ik altijd wat liberaler geweest dan Jaap, trouwens. Ik vond dat heel belangrijk, je moet ze ook vrijwillig aanvaarden. We gaan ze niet opdringen. Het heeft geen zin waarden aan mensen op te dringen wanneer ze het daar zelf niet mee eens zijn. Iets kan objectief waardevol zijn, maar als de betrokkene dat niet vindt, ontbeert die waarde een essentiële component: waarden zijn maar waardevol wanneer ze door de betrokkenen ook subjectief aanvaard worden.

Het is natuurlijk belangrijk om in een samenleving te weten, descriptief dan, wat mensen denken.

De moraalsociologie is een onontbeerlijke tak van de moraalwetenschap, die in Gent helaas werd afgeschaft: daarvoor moet je nu naar Brussel gaan, in het TOR-studiecentrum van Marc Elchardus. Ik ben het absoluut eens met de stelling van Hume dat je uit feiten geen normen kunt afleiden. Maar dat betekent natuurlijk niet dat feiten niet relevant zijn voor een ethisch programma. Bijvoorbeeld als ik kan aantonen dat een bepaalde norm strikt onmogelijk te volgen is, of tot desastreuze gevolgen zou leiden, zoals bijvoorbeeld heel veel van het kantianisme én utilitarisme, dan is die norm daardoor al geïnvaleerd. Dus feiten spelen een heel belangrijke rol in ethiek. Voor mij gaat het er voornamelijk om dat je over waarden en normen kunt argumenteren, dat daar betere en slechtere argumenten voor zijn. Dat is voor mij het objectivisme. En je kan wel zeggen, dat heb ik ook met Kruithof vaak bediscussieerd, dat het een soort van intersubjectivisme is. Zoals in de wetenschap, we zijn het er op een bepaald ogenblik collectief over eens, dit is juist, of dit is vals, of dit is waardevol, dit is niet waardevol. De ethische toetsing is intersubjectief, want je hebt geen andere toetsing in deze wereld, vermits er geen God is. Terwijl de waarden zelf waarover je dan intersubjectief argumenteert, even objectief zijn als de intersubjectieve toetsing in de wetenschap waarbij men op een bepaald moment zegt: "dit is golving" of "dit zijn deeltjes", om maar een voorbeeld te geven.

Ik denk dat een van de belangrijkste voorwaarden voor moraalwetenschap de mogelijkheid van pluralisme is. Alleen als we in een context leven waarin verschillende waardeopties en verschillende moraalsystemen met elkaar conflicteren, net zoals het vrije onderzoek terug in de wetenschappen, kunnen we dat te weten komen.

EM: Om het met een citaat van Goeman te zeggen:

“Zoals een vampier niet tegen daglicht kan, zo kan een kapitalistische economie geen democratische besluitvorming en publieke inmenging verdragen.” (Kruithof 2000: 15).

Daardoor kan het kapitalisme niet verworpen worden indien deze twee dingen werkelijk onverenigbaar blijken?

Raes: Ik ben het eens met zijn citaat, want als beschrijving heeft hij geen ongelijk omdat het inderdaad zo is. De G8 toont het weer aan, het zijn economische krachten die vandaag de macht in handen hebben, en geen politieke krachten. Politieke krachten moeten zich gewoon onderwerpen. Tot plots de economische krachten steun vragen aan de overheid.

De overheid (UNO en Europese Gemeenschap inbegrepen) neemt haar rol niet op. Dat is het probleem. We hebben een veel te liberaal beleid op economisch vlak. Maar wat heb je eraan om het kapitalisme te verwerpen, op dit moment is het een succesverhaal. En daar verandert de huidige crisis niets aan. De moderne crisis zal ertoe leiden dat men dat kapitalisme wat meer aan banden zal leggen. Heb je twee keuzes, leg je het aan banden in functie van de legitieme belangen van werknemers, van consumenten? Of leggen we het aan banden in functie van de kapitaalbezitters? Dat zullen we merken met de G8-top. Het lijkt mij de belangrijke vraag. Ik ben nogal sterk voor een vanuit een mondiale overheid streng geregelde markteconomie.

Ik verdedig een markt-economie die politiek gecontroleerd wordt, die democratisch politiek wordt gecontroleerd. Ik ben volstrekt geen liberaal, tenzij het gaat over mensenrechten en vrijheid van meningsuiting. Ik was vroeger een heel overtuigd marxist. Ik ben dat nog altijd wanneer het gaat over de analyse, maar helemaal niet meer wanneer het gaat over het alternatief. Ik heb toch behoorlijk wat studies gedaan en ik denk dat de markt als zodanig niet moet verworpen worden. De manier waarop de markt erin slaagt om onwaarschijnlijk veel producten waar ook ter wereld te alloceren, toont aan dat het een schitterend instrument is, maar een markt moet geleid worden. Dat is nu trouwens met de financiële crisis weer vastgesteld. Dat is één punt. Een tweede punt is natuurlijk, dat de politiek of zeg maar de democratie naar mijn mening voorrang moet hebben op de economie; daar zal Jaap mij niet in tegenspreken. Ik geloof weliswaar niet in een dirigistische planeconomie. Ik geloof wel in een geplande markt, zoals ook Nobelprijswinnaar Amartya Sen, maar planeconomieën hebben wat mij betreft afgedaan: dat lukt niet. Je moet over zo'n gigantische kennis en informatie beschikken om een economie te regelen, en dat leidt tot oligarchieën, nomenclaturas, volstreekte inefficiëntie en tot misbruiken. Immanuel Wallerstein heeft in een interview van vorige week nog gezegd dat hij het einde van het kapitalisme voorspelde, Ernest Mandel heeft dat in zijn hele leven gedaan, elke drie weken ongeveer. Het is maar de vraag wat ze daar precies mee bedoelen. Ik weet het niet, ik ben tegenwoordig meer bekommerd om de sociale rechten die de mensen binnen dat kapitalisme zullen krijgen. Syndicale rechten en dergelijke lijken mij het allerbelangrijkste. Sociale, economische en politieke democratie, daar gaat het om. Dat we de globalisering bekijken vanuit de vraagstelling of de mensen er iets aan hebben. Als men in Brazilië auto's maakt met lage lonen die in onze landen verkocht worden, zorgt dat ervoor dat die plaatselijke economieën en bevolking daar voordeel al of niet uithalen? dat is de basisvraag – het hele idee van *fair trade* waar ik voor honderd procent achter sta. Ik zweer Marx niet af wanneer het gaat om de beschrijving van wat er gebeurt. Ik zeg alleen maar dat zijn recept van planeconomie, van dic-

tatuur van het proletariaat – die in de realiteit eerder een dictatuur van de partij is geworden -, voor mij geen oplossing lijkt omdat de geschiedenis daar toch een zware kostprijs voor heeft betaald. Met het Stalinisme en het Maoïsme in het achterhoofd kan je van de geschiedenis niet zeggen, dat dit zomaar accidenten zijn, neen, dat zijn dingen die in dat marxisme zaten. Marx was een vrij autoritair ventje: hij wou de dirigent zijn van een naar zijn overtuiging volstrekt harmonisch spelend orkest.

In onze alternatieven van vandaag is syndicale vrijheid met hand en tand verdedigen cruciaal, dus economische democratie, naast politieke democratie en respect voor mensenrechten eveneens, maar de mensen moeten dat wel zelf doen, wij moeten daar niet te paternalistisch in zijn. Een houding van “wij gaan het daar even voor jullie oplossen”, dat lijkt mij een gevaar. Dat vind ik belangrijk en ik ben daar niet zo pessimistisch in. Ik ben minder pessimistisch dan Kruithof.

EM: Hij had zo zijn redenen om pessimistisch te zijn. Ik citeer uit *Arbeid en Lust*: “De arbeid ontwikkelt bij de mens een zin voor verantwoordelijkheid. Omdat de actor door zijn werk de wereld en zichzelf kan veranderen en omdat hij kan beslissen in welke richting die wijziging zal verlopen, wordt de actor gedeeltelijk auteur van de latere werkelijkheid en krijgt hij voor die toekomst verantwoordelijkheid.” (Kruithof 1984: 76)

Later in datzelfde boek schrijft hij dat door de industrialisering het arbeidsmiddel verzelfstandigd wordt en het particuliere werk imiteerbaar, veralgemeend. In hoeverre kan men dan zeggen dat die eerste uitspraak over de verantwoordelijkheid nog geldt in de sterk doorgetrokken arbeidsverdeling van vandaag? En maakt dat de huidige samenlevingsvorm niet gedoemd te mislukken?

Raes: Ik denk dat je hier moet antwoorden dat het in dat eerste citaat van Kruithof duidelijk gaat over een bijna Lockeaanse situatie. Door mijn vermogen om te kunnen arbeiden – a ‘property of mankind’ – wordt datgene wat ik verwerk ook mijn ‘property’. Vandaag kan je niet meer over arbeid spreken zonder over arbeidsdeling te spreken. Dat is per definitie zo. Je moet dan eerder een soort van collectief zien, een gemeenschap van mensen die een schip bouwen, een huis of een computer om maar iets te noemen, en daar een bijdrage toe leveren, en daar ook zingeven aan het geheel. Bij Locke was het zeer individualistisch. Kruithof begreep het veel collectivistischer, want de notie arbeid veronderstelt natuurlijk ook arbeidsdeling, waardoor het voor sommige mensen wel moeilijker kan zijn hun plaats in het hele proces te herkennen. Dat is een van de grote problemen vandaag met de flexibilisering. Vroeger was het anders. Ik ga het voorbeeld geven van De Boelwerf: honderden mensen gaan naar de Boelwerf, iedere dag om hetzelfde uur en bouwen een schip. Iedereen doet heel kleine dingen, maar daarna zien ze het resultaat en dat geeft een ongelofelijke solidariteit onder die mensen. Vandaag is de arbeid zodanig geflexibiliseerd dat men het geheel niet meer ziet. Er is wel nog een geheel, maar het is allemaal zo gefragmenteerd en geflexibiliseerd. Dat heeft enorme gevolgen voor het arbeidsbewustzijn, dat collectieve kalft af, ook op mondiaal vlak is dat trouwens zo. Onderdelen worden gemaakt in Latijns Amerika en worden vervolgens in Europa herwerkt of verwerkt. dat is natuurlijk een niet onbelangrijk fenomeen – en dat is in het onderwijs trouwens ook zo. Die idee van collectieve arbeid bij die Boelwerfarbeiders en de enorme trots die ze hadden wanneer ze uiteindelijk dat schip konden te water laten, want zij hadden dit gemaakt, is onzichtbaar geworden door de flexibilisering. We zien het niet meer. En dat leidt tot vervreemding.

Het pluralisme is daardoor vandaag veel moeilijker geworden, niet onmogelijk, wel moeilijker. Door het afkalven van dat fameuze collectieve wij-gevoel, dat vakbondsgevoel, wij tegen de rest, krijg je eerder allerlei niches waarin mensen zich trouwens heel vaak opsluiten en waar er nauwelijks nog van intercommunicatie sprake is, en dat heet postmoderniteit. Mijn vaststelling is dat men tegenwoordig eerder doet aan een preferentie-pluralisme, ieder doet zijn ding en trekt zich van de rest niets aan, terwijl ik altijd heb gepleit voor een confronterend pluralisme, waarbij verschillende opvattingen en verschillende visies met elkaar in discussie gaan, in dialoog gaan en geconfronteerd worden met elkaar, niet alleen in termen van belangen, maar ook in termen van waarden en normen.

EM: Duikt daarbij niet het gevaar op dat een integrerende structuur verloren gaat, te weinig confrontatie, of wel confrontatie, maar waarbij de ene waarde zichzelf altijd sterker zal opstellen dan de andere, een soort *survival of the fittest*, maar ditmaal op ethisch vlak?

Raes: Dat is inderdaad het basisprobleem vandaag. We zijn nog nooit zo verzuild geweest. Er is enorm veel vooruitgang geboekt in vormen van tolerantie, maar ik heb de indruk dat die tolerantie vandaag aan het verglijden is tot permissiviteit. “Gij doet dit, en dan.” Terwijl natuurlijk tolerantie als basiswaarde respect betekent, respect voor een andere die over hele fundamentele dingen anders nadenkt. Ik merk dat ook soms bij lezingen dat mensen mij de vraag stellen: “waarom zou ik geen racist mogen zijn?” Ik begrijp die mensen niet. Dan is er geen moreel debat meer mogelijk, want de basisvoorwaarde is natuurlijk dat je racisme toch beschouwt als een waardenperspectief waar mensen redenen voor geven, maar die zijn er dan niet. Het is gewoon: “Ik kan ze niet uitstaan.” Dat is een enorm probleem vandaag. De tolerantie die kan vervallen in indifferentie en permissiviteit.

Kruithof is er gedurende jaren samen met Apostel diep van overtuigd geweest dat zijn manier van argumenteren en zijn manier van dingen een naam te geven, het zouden halen in Vlaanderen. Ik heb hem de laatste jaren een paar keer ontmoet en hij was daar bijzonder pessimistisch over geworden. Hij zag duidelijk, of het nu ging over de Palestijnse kwestie, of het ging over Irak, of globalisering, dat het niet goed ging uitdraaien. Toen ik in mijn eerste studentenjaren Kruithof ontmoette was dat een ongelofelijke vooruitgangsoptimist en dat is hij niet meer gebleven. Heel duidelijk. Hij zag eigenlijk hoe dat subjectivisme overal doordrong en het economisch denken volledig heeft overheerst. Daar was hij geen optimist meer in.

Als persoonlijkheidskenmerk ben ik geen pessimist, maar als ik de wereld vandaag observeer ben ik dat wel. Ik zie het niet goed aflopen. Ik vrees dat wij een periode gaan meemaken waarin de grote machtsblokken alles in het werk zullen stellen om hun machtsposities te behouden, pure macht, alleen maar dat en dat er voor de stem van diegenen die het objectief aan het juiste eind hebben, de G8, de andersglobalisten en andere, dat die zullen vertrappeld worden. Dat is mijn vrees. Ik ben dus geen optimist meer. Ik stel in toenemende mate onverschilligheid vast. “Het kan mij niet schelen.” En met onverschilligheid is discussie onmogelijk, met onverschilligen valt geen vooruitgang te boeken. Onverschilligheid is voor de moraalfilosoof een van de grootste problemen. Ik heb soms prachtige debatten met overtuigde christenen, en dat lukt perfect, want die nemen hun waarden ernstig, maar met onverschilligen lukt dat niet. Ik heb de indruk dat het indifferentisme, ook onder studenten, enorm toeneemt. Ik kom zelf uit een generatie

die zeer sterk door Marx en het verlichtingsoptimisme is geïnspireerd, wij waren er zeker van dat de wereld hoe dan ook beter zou worden. Wij keken naar de geschiedenis, het verleden was slecht, in het heden gingen we het allemaal veranderen en de toekomst is per definitie beter. Ik ben zelf geen 68'er, ik was veel te jong, maar wij waren een generatie waar de oudere generatie bang van was, want we gingen het voor het zeggen hebben, dus wij hadden macht en dat voelde je in je relaties, ook met conservatieve proffen voelde je dat: ze waren toch beleefd, ook al zei je de zotste dingen. Wij waren *la conscience de la nation*.

Bij de huidige jeugd is dat verdwenen. Jongeren vandaag weten perfect dat ze deze *asset* niet meer hebben. Dat vooruitgangsoptimisme is weg, en ze hebben trouwens analytisch gelijk. Er is geen enkele reden om vandaag te voorspellen dat het binnen vijf jaar beter zou worden. Daardoor krijgen ze meer de neiging om zich terug te trekken. Jongeren vandaag situeren zich helemaal niet meer historisch, ze zijn voortdurend op reis. Letterlijk, naar overal, met een catamaran de Stille Zuidzee op, zeeschildpadeieren bewaken op de stranden van Latijns Amerika, of met een motor de Andes doortrekken tot ze in Cuzco toekomen. Maar ze zijn ook op reis op het internet, ik denk dat dat iets anders is. Ik probeer dat te begrijpen, want ik bedoel daar niets negatiefs mee, maar het is een andere vorm van situering. Kruithof was een hegeliaan (zelfs meer dan een marxist, denk ik), en had dus een uitgesproken historische visie van ontwikkeling en van vooruitgang, en dit soort van denken is vandaag verdwenen. Deels komt dat uiteraard ook door de massacultuur en de media, die de pluraliteit verdrukt. Alles wordt een anekdote, er zit geen structuur meer in de manier waarop we naar gebeurtenissen kijken, het zijn allemaal evenementen, dan gebeurt dit, dan gebeurt dat. Bij het minste wat er gebeurt word je als ethicus gevraagd om daarop te reageren. Dan krijg je één minuut in de media. De grondige analyse gaat verloren en het enige wat overblijft is het formuleren van enkele gemeenplaatsen. Maar let op, ik ga ook de massamedia niet helemaal de grond in boren, want het aanbod is soms schitterend. Ik zie wel de laatste jaren een enorme vervlakking bij nieuwsuitzendingen en bij kranten, dat valt mij sterk op.

EM: En wat met de universiteiten? Om een voorbeeld te geven, de inkomsten van de Katholieke Universiteit zijn slechts voor de helft afkomstig van staatsgeld. De andere helft zijn bijzondere opdrachten van firma's en dergelijke meer. In hoeverre worden de fundamentele van de vraagstelling ondergraven door de commercialisering van het fundamentele onderzoek?

Raes: Dat staat, vrees ik, ook onze universiteit te wachten. Faculteiten als die van de wetenschappen of de ingenieurs trekken wat men noemt *derbygeldstroom*; die trekken onvoorstelbaar veel gelden van ondernemingen naar zich toe, en zelfs in de menswetenschappen is dat zo. Ik denk dat in de criminologie meer dan de helft van de onderzoeksprojecten worden gefinancierd, in dit geval niet door bedrijven, maar door de overheid (kabinetten inbegrepen), dus de onafhankelijkheid van de universiteit, ook om haar eigen prioriteit te stellen, is tanende, dat is heel duidelijk. Je krijgt een commercialisering van het universitair onderzoek. Ook binnen de filosofie zie ik een technocratisering. Ik zie in toenemende mate alles wat te maken heeft met politieke, sociale filosofie in een marginaal hoekje gedrukt worden, en ik zie een enorm succes voor de logica en de wetenschapsfilosofie. Met al mijn respect voor die logici overigens, maar ik vind het een verarming dat het grote wijsgerige project van diepgang, ingaan op maatschappe-

lijke problemen, persoonlijke problemen en dergelijke meer, steeds meer marginaliseert.

Ook bij de studenten voel ik de instrumentalisering. Lesgeven is synoniem geworden aan voorbereiden op het examen. Er is nauwelijks een student die nog eens een boek bijleest en dat soort dingen. Alles wat niet ‘nuttig’ is voor het examen is ‘verloren kost’. Dat betreur ik. Je kan die studenten natuurlijk niet helemaal ongelijk geven, want dat is ook het discours van de hele samenleving. De nieuwe maatregelen van Frank Vandenbroucke zijn ook zeer duidelijk op *output* gericht. Daar gaat het om, en die studenten redeneren ook op dezelfde manier, terwijl ik het met Kruithof fundamenteel eens ben dat onderwijs *Bildung* moet zijn, zo ruim mogelijk, in de Von Humboldt-traditie. Dat was ook de basisfilosofie achter de opleiding moraalwetenschappen, zo veel mogelijk over van alles en nog wat, en kijk dan maar eens wat je daar mee kunt doen. Maar laat het aan jezelf over, niet de voorgekauwde programma’s die zeggen wat je nodig hebt en wat niet. Ik heb het altijd schitterend gevonden van in mijn opleiding moraalwetenschappen les gekregen te hebben van professoren als Lucien De Coninck, een bioloog, en van Henri Van Der Eecken, een neuroloog, en dat idee van veelzijdigheid, van veel informatie te krijgen. Die laatste was er stellig van overtuigd dat psychiatrie binnen tien jaar niet meer zou bestaan, want dat ging allemaal neurologie of psychologie worden, ik vond die stelligheid bijzonder verrijkend. Ook omdat we dan andere proffen hadden die dan andere dingen zeiden. Dat vind ik belangrijk. De ene zegt dit, de andere zegt dat, en dat was uiteindelijk de basisopzet van de opleiding moraalwetenschap. Maar er blijft echt niet veel meer van over, heb ik de indruk. Kruithof heeft maar een ongelofelijk *minimum minimorum* van zijn programma kunnen uitwerken en van de oorspronkelijke plannen van Kruithof en Apostel is maar zeer weinig overgebleven, want voor hen moest de moraalwetenschap – let, wel in het enkelvoud – de kern worden van de universiteit van de toekomst.

EM: In hoeverre is die instrumentalisering, dat winstbejag, gekoppeld aan het verdwijnen van het christendom in onze maatschappij? Door het opgeven van het hiernamaals is de idee van een “nu of nooit”-situatie gegroeid. Is het niet een fundamenteel gebrek van onze maatschappij dat de Kerk als hoeders van de ethiek een teloorgang kent? Heeft Kant niet reeds gezegd dat de zekerheid op een eeuwig leven noodzakelijk is om ethisch te handelen?

Raes: Dat is een lang verhaal, wat je mij nu vraagt. Ik denk dat het in de eerste plaats niet zozeer winstbejag is. Het is lustbejag. Wij komen uit een cultuur waarin vroeger lijden onvoorwaardelijk zin had. En na de tweede wereldoorlog hebben we van dat lijden iedere betekenis afgenomen. We slikken pillen wanneer we wat pijn hebben, drie kwart van de vrouwen vragen epidurale verdoving bij de bevalling, we zijn voor euthanasie. Dit zijn allemaal heel duidelijk signalen die aangeven dat voor de mensen genot de essentie van het leven is. Dat is de zin van het leven, waar op zichzelf niets op tegen is, integendeel. Maar natuurlijk, dan zit je heel snel met de vraag: wie waren diegenen die dat in onze cultuur binnengebracht hebben? Dat waren de hippies. Maar dat is heel snel overgenomen door de commercie: het leven is genieten. Er bestaan zelfs tijdschriften die zo noemen: Goed Gevoel, Genieten, noem maar op. Natuurlijk krijg je dan een andere positionering van de mens in deze wereld: ik moet genieten. En zoveel mogelijk genieten. Ik denk eerder dat dat lustprincipe belangrijk is geworden, winstprincipe is nog iets anders, dat is een gevolg van dat lustprincipe. Om te genieten is er geld nodig

natuurlijk, dat is nogal duidelijk. Daar is ongetwijfeld een emancipatorische kant aan, dat heeft ons qua seksuele ethiek bevrijd van allerlei vormen van conservatisme, er is ook daar niets op tegen. Alleen denk ik dat het voortdurend bewust streven naar genieten waarschijnlijk de slechtste weg is om echt te genieten. Omdat genot vaak een bijproduct is; ik zeg maar iets, als je geslaagd bent voor je examens, dat is genieten, maar je hebt wel verdomd veel moeten blokken, of je nodigt mensen uit voor een etentje, dat is hard werken enzovoort, en het is geslaagd, dat is genieten. En dat terwijl onze cultuur ons altijd maar drukt op dat rechtstreekse streven naar genot, en daar geloof ik niet in. Genot is vaak *output*. De opvoeding van mijn kinderen is geslaagd, maar het was wel hard labeur. Mijn soufflé is geslaagd, maar het was wel hard labeur. Ik heb eindelijk een logische formule weten op te lossen, maar het was wel zwaar labeur. En dat is wat Hegel de valse oneindigheid noemde. Denken dat je door streven naar genot echt zult genieten. En dat doet de reclame voortdurend, dat wijsmaken: “Drink dit, eet dat, kleed u op die manier en het grootste genot zal u overkomen.”

De ontgoddelijking was een absolute noodzaak. Wij hebben ons bevrijd van de gehoorzaamheidsethiek, gelukkig maar! En de hele jaren ‘60 waren één aanval op die gehoorzaamheidsethiek, op alle vlakken, seksualiteit, genot, dans, noem maar op. Maar wat we niet hebben voorspeld is dat die genotsethiek, die een ethiek was met regels omtrent ‘de kunst van het genieten’ die je kan leren en cultiveren, meteen is gekoloniseerd door de commercie en ons een ander verhaal heeft verteld. Dat is het probleem. Dus ik heb niets tegen die genotsethiek, maar wel tegen de enorme commercialisering, wat jij noemt: dat winststreven dat daarin zit, precies of je zonder lingerie niet meer goed een kunt vrijen, om maar iets te zeggen. Dat is het probleem. Men heeft dat gekoloniseerd. En dat is voornamelijk in de zeventiger jaren met de opkomst van het neoliberalisme gebeurd, waar nu zelfs Guy Verhofstadt afstand heeft genomen.

Nu, vroeger was het zeker niet beter. Die lijdensethiek van vroeger, “in het zweet uws aanschijns zult gij uw brood verdienen’, in pijn zult gij uw kinderen baren’. Gelukkig zijn we daarvan verlost. “Vroeger was het beter” is onzin, alleen moeten de huidige generaties zeer goed weten dat we nu op een soort van tweesprong zitten: gaan we verder met die toenemende commercialisering van ons hele hebben en houden, of gaan we inderdaad eens gewoon zelf uitmaken wat genot en vreugde en geluk kunnen zijn? Maar dat moeten we zelf uitmaken.

EM: Kunnen we dat nog?

Raes: Ik denk het wel, ik ben geen pessimist.

EM: Bedankt voor het interview.

Interview: Eva Morre

Eindredactie: Constantijn Vermaut, Simon Huijghe